

political and economic vocabulary. The lexemes-borrowings under study of axiological, business, ironic, sensible, emotional and incentive character in writers' epistolary series belong to denotative linguistic and cultural rhemes that create substantive intellectual background in the contents of the letters. It is the evidence of the European and worldwide tendencies in the development of the Ukrainian literary language that can be proved by its vocabulary. The analysis of determinant stylistic peculiarities, cultural, historical and pragmalingual (connotative) components of writers' epistolary series of the late XIX – early XX century has shown the high level of the development of the epistolary style of the Ukrainian literary language of the period, the exemplarity and typicality in regards to individual and spontaneous ones.

Key words: borrowing, epistolary series, denotative linguistic and cultural rhemes.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

Прийнято до друку 22.06.2017 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

А. М. Поповський (Дніпро)

УДК 82-1:81'28:821.161.2

ЖИВОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ

Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО „ВЕЧІРНІ ЗОРІ”

Багатогранна творча спадщина Дмитра Івановича Яворницького, на жаль, і сьогодні лишається малодослідженою сторінкою українського мовознавства. Широком колам суспільства він відомий як збирач і дослідник матеріалів з історії Запорізької Січі, етнографії та фольклору Катеринославщини. Ще й до цього часу ґрунтовно не опрацьовано літературні твори, які здобули прихильний відгук його сучасників – І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, І. Рєпіна та ін.

Першими поетичними публікаціями Д. Яворницького були „Моя доля” (1883), а пізніше – „Недоля”, „Матері Костомарова”, „Заньковецькій”, „Зіроньці О.В.В-ій”. Для Яворницького-літератора характерне прагнення якомога ширше й глибше пізнати та відобразити життя різних суспільних верств і їхні живомовні особливості. Загалом його поетичний доробок становить понад 60 віршованих зразків. Переважна більшість їх увійшла до збірки „Вечірні зорі”, яка побачила світ у двох виданнях (Катеринослав, 1910). За тематикою та провідними мотивами поезії можна поділити на такі групи:

а) громадянські мотиви – „Дума над Дніпром”, „Де ж володарь землі!”, „Чого ждати? Роки 1905-1907”, „Я хочу жити, жити”;

б) інтимна лірика – „Моя доля”, „Недоля”, „Розлука”, „Горе сиротини”, „Сирота Наталка”, „Горе старої матері”, „Щире бажання”, „Горе голуба”, „Безталанна тополя”, „Зрадниці дівчині”, „Бажання”;

„Тяжка самотина”, „Туга дівчини”, „Сповідь душі”, „Благославлення Боже”, „Прощання”, „Даремне бажання”, „У куточок, у куточок”, „Бенкет у степу”, „Безталання”, „Пізно”, „День Св. Дмитра”;

в) вірші-присвяти – „Оповідачу 116-річному запорожцю Россолоді”, „Матері Костомарова”, „М.К.Заньковецькій”, „Бажання І. Ю. Репіну”, „Моїй зіроньці”, „До соловейка”, „Зіроньці О.В.В-ій”, „Т. Г. Шевченкові”, „До української літератури”, „Працівнику за Україну”, „Поклик до Тараса Шевченка”, „М. Л. Кропивницькому”, „Сльози дуба (дідові О. М. Чорнявському)”, „Горе орла (Олексієву Г. П.)”;

г) вірші історичного плану – „Смерть козака”, „На скасування Січі”;

г) переробки та переклади – „Перед Полтавським боєм” (за В. Гиляровського), „Т. Г. Шевченкові” (за В. Гиляровського), „До поета” (за Тютчева), „Не вір, не вір поету” (за Тютчева), „Три дари” (за Н. Василькович), „Покинь мене страждать, мій друже” (за Н. Василькович).

Такий поділ умовний, оскільки вся поезія Д. Яворницького має інтимний характер. Її тематичний діапазон неширокий, а соціальне звучання приглушене нотками зневіри й розпачу. Як і багато його попередників і сучасників, він на фоні багатої, чарівної природи змальовує селян, життя яких проходить у тяжкій праці та злиднях. У поезії „Де ж володарь землі?” цей мотив звучить особливо виразно. Про селянина, володаря землі, який не має змоги користуватися її щедрими дарами, поет зі співчуттям пише:

*Ні, тая розкіш не про нього,
Бо треба бідоласі дбать,
Кривавим потом і сльозами
Тяжкий насущний добувать.¹*

Прагнення якомога ширше та глибше пізнати й відобразити життя свого народу приводило Д. Яворницького до нових розчарувань і роздумів, що лягли в основу поетичної збірки, якій М. Сумцов дав таку оцінку: „В 1910 г. вышел небольшой сборник стихотворений Дмитрия Ивановича на малорусском языке... Большая часть их внушена природой Малороссии или запорожскими изучениями автора. Заметно влияние Шевченко, Щоголева, народных песен. Автор владеет стихом. Мысль всегда ясная, простая. Автор сознает, что стихотворство не может расширить рамки его научно-литературной известности. Автору не удалось познать в поэзии моря шум и птиц щебетанье, но широкая степь приоткрыла ему много своих красот и тайн, и она должна была это

---

¹ Яворницький Д. Вечірні зорі. – Друге вид. – Катеринослав, 1910. – С. 64. (Далі, цитуючи це джерело, у дужках указуємо лише номер сторінки).

сделать: Д. И. отдал ей так много любви и всю жизнь оставался таким ее страстным и преданным поклонником” [Сумцов 1913]. Такої самої думки дотримується й А. Авчинников: „Вся критика единодушно привітствовала появленіе произведеній Д. И. и отмѣчала ихъ выдающіюся достоинства – знаніе народного быта, художественность изображения и красоту чисто-народного малороссійскаго языка” [Авчинников 1913: 211].

У світлі тогочасних переконань багато митців художнього слова намагалися стилізувати мову їхніх персонажів під народну. Деякі літературні критики до таких письменників відносили і Яворницького. Але в його творах спостерігаємо не грубу стилізацію, а справжню живу народну мову степової України, мову того середовища, яке оточувало митця, мову, підслухану з уст місцевих мешканців і творчо оброблену письменниками. Більше того, як дослідник історії запорізького козацтва, він і в переважній частині поетичних зразків не обходить цієї теми. Яскравою ілюстрацією до сказаного є поезія „Думка над Дніпром”:

*Літня ніч давно спустилась
Над Дніпром і над сагою,
І прозірне парування
Простяглось вже над водою.
Ти заснув навіки, Дніпре,
Твоїй славі не вставати,
Вже й козацтву преславному
Із землі не воскресати.
Не греміти вже гарматам,
Як колись вони греміли,
Не вставати запорожцям:
Всі давно вже понімили.
Вже забули, що робити
І гармати ті гремучі,
Як гукати, як гуляти
У вогні вельми пекучім,
І п'янке криваве пиво
Вже давно забули пити,
Вже не знають, як святую,
Рідну землю боронити.
Спи, дідусю, славний Дніпре!
Рідний спи, не прокидайся!
Що козацькі внуки діють,
Батьку мій, не додивляйся,
Бо як визнаєш, твоє серце
Запечатється, засумує
І крив в жилах, старий Дніпре,
Закипить все, забушує.*

*Хоч підіймеш свої хвилі
Аж до неба, немов руки, –
Не допоможетця, не візьмуть
Діточки твої шаблюки.
Бо й шаблук міцних та гострих
У козацтва вже немає,
Замість них внук запорозький
Косу молотом клепає.
А як виклепа, потягне
В край чужий, чужий, далекий,
Де приборканий татарин
Та ще німець там запеклий.
От там ниньки запорожець
Собі слави добуває,
Там з торбиною й косою
Дітям хліб горбом він дбає (55 – 57).*

Дискусія про значення діалектизмів, архаїзмів, вульгаризмів і просторічних елементів у художній літературі постійно точиться серед науковців й не вщухає до цих пір. Більшість із них визнає, що такі мовні явища мають право на існування в художній літературі, але надмірне їх використання призводить до зниження її якості.

У поетичній спадщині Яворницького значне місце посідають **фонетичні** діалектизми, які мають розбіжності з загальнонародною нормою:

а) у системі вокалізму:

1) [a] на місці нормативних [o], [y]: *Стоїть там монастирь з високими із мур стінами (76); По степах завіяв вітер рвачкий, буйний, невгаючий (66);*

2) [я] на місці сучасного [й]: *Манить сявом до себе (7); Аж ось мов сяво засяло, мов спала ранішня роса (84);*

3) [o] на місці [y]: *Зіроньки ясні осміхалися (34); Неначе той мармор холодний байдужо на всіх я дивлюсь (90);*

4) [и] замість [ї]: *Як де инчу я назнаю, сусіди розрають... (37); Як сон, як полумья горять искрини (82); Тоді була б инча справа, була б инча доля наша (88); Ясне сонечко над гору... скрізь по небу заискрилось (59); Радіючи, кожна гилка пташину гойдає (41);*

5) [ї] на місці сучасного [и]: *Що під старість їй прійшлося та так гірко жити (30); Слізеньками кривавими той паперець обливає (72); Вони певнозапорозців всіх до купи позбірала (88); І почувши вільну пісню, всі б катюги скрізь здрігнулись (89); Без страху вмїрала (94); Уже й ліс розвівся, вся травка колихає (28); Душа моя і стигне й замїрає (85); Він позїрає на могили, а де козацтво спочива (86);*

6) [e] на місці [ї]: *Свою тугу, свій смуток на паперці викладає, слізеньками кривавими той паперець обливає (72); І те прорек Господь*

із неба, Хрестом широким осінив (87); За ту працю душу щирю Сам Всевишній зберегає (72);

б) у системі консонантизму:

1) вставний [z]: *А все ж нігде козакові розвіяти горе* (49) і навпаки: *Люд і звір – усе замовкло, Ніде й пташки не співають* (55);

2) префіксальний приголосний [з] у невластивій позиції: *Куди не зглянеш* (4); *Серце що не здума, то тільки нис та щемить* (4);

3) звукосполучення [кz] замість усталеного [z]: *І під фукгу, хуртовину...*(11); *Де ж там вити ті гніздечка, як б'є фукга та виє?* (38);

4) відсутність африкати [дж]: *Сажая під вишні* (23); *Сижу край віконця* (28); *Та щоб на небі похажав Господь благий* (21);

5) звукосполучення [бл] не зазнало спрощення: *Словами голубле* (24);

6) заміна [ф] на [п]: *Каптан обляг стрункий і гибкий стан* (26);

7) зміна [л] на [н] перед демінутивним суфіксом *-еньк-*: *Не співає пташина маненька* (28); *Бери усіх ти з собою маненьких діточок* (39);

8) приголосний [з] на місці сучасного [ж]: *Справляють свято запорожці, за волю і одвагу п'ють* (70); *А де ж вдалих запорожець* (102).

Місцеві морфологічні риси в поетичних творах Яворницького становлять незначну частину відхилень, які функціонували паралельно з тими формами, що формували мовно-літературну норму. Вони відображають вагання, що були типовими для тогочасної літературної мови, і віддзеркалюють особливості місцевого мовлення.

Так, для іменників чоловічого роду другої відміни з суфіксом *-ин-*, випадним у формі множини, характерне народнорозмовне закінчення *-е*: *Розільється по всіх хатах, там, де живуть люде* (53); *Бо непевні ви єсть люде в Божім світі* (79); *Навчіть мене, добрі люде, що робить* (81).

Серед дієслівних закінчень третьої особи теперішнього (майбутнього) часу в однині першої дієвідміни послідовно фіксуємо *-е*: *Як витрусе з ризи* (23); *Воде поїдтинню* (28); *Чому моє так серце нуде* (77); *Для щасливих воно (сонце. – А. П.) сходе, для щасливих і заходе* (95).

У мовній тканині поетичних творів наявні також і лексичні діалектизми, як-от:

бездолля 'відсутність долі, талану в житті; безталання, нещастя' [СУМ I, 126]: *І горем, бідами, бездоллям йому всю стежку полила* (4); *І сум мою всю душу обгорнув, і все життя в бездолля обернув* (82);

безчасний 'безщасний' [СУМ I: 153]: *В день безчасний зародився* (60); *Од бідних бідна я родилась, в безчасну пору охрестилась* (98);

видіти 'бачити' [СУМ I: 388]: *Скільки год він страждав, скільки год не видав свою неньку Вкраїну бездолню* (35);

взір 'зір, погляд' [СУМ I: 346]: *Гострий взір* (21);

время 'час' [СУМ I: 758]: *Вільне время золотєє* (91);

запевно 'напевно' [СУМ III: 249]. *Навчили мене запевно* (33);

мення 'імення' [СУМ IV: 672]; *Скрізь носився, мов орел той,*

по безмір'ю всіх степів, як наводив одним **менням** він страшний, великий жах, як застоював отчизну, ворогів крушив на прах (5); І щоб святеє для всіх **мення** по вікі вічній цвіло (58) та ін.

У поетичних контекстах зрідка трапляються синтаксичні говіркові риси, наприклад, безприйменникова конструкція орудного дії: *Ой я ж тебе породила, тобою боліла* (31) замість усталеної літературної норми з прийменниковою конструкцією: **За тобою вболівала**.

Порівняно вужчою є група стійких семантичних живомовних словосполучень, що охоплює слова загальнонародної лексики, які в місцевому мовленні відрізняються значенням і сферою вживання, наприклад: *підпадати до загину* 'бути приреченим на смерть; загинути': **Підпада** людям до загину (29); *крушити на прах* 'нищити, вбивати': **Ворогів крушив на прах** (6) тощо. Поза контекстом такі слова зазвичай не сприймаються як відхилення від загальнонародної норми.

Складовим компонентом поезії Д. Яворницького є також розмовні та рідковживані застарілі слова, характерні для живого народного мовлення й писемних пам'яток. Це здебільшого іменникові, дієслівні та прислівникові форми, які побутують і в сучасному мовленні:

вспівати 'устигати' [СУМ I: 768; X: 493]: *І чари ті, що я не **вспів** допить* (106);

год 'рік' [СУМ II: 102]: *Скільки **год*** (35);

єсть – форма теп. часу всіх осіб однини і множини дієслова **бути** [СУМ II, 499]: **Єсть** у неї один син рідненький й дочка заміжня (30);

запомога 'допомога' [СУМ III: 272]: *Подай нам всім **безчасним** запомогу* (80);

мент 'дуже короткий проміжок часу; момент, мить' [СУМ IV: 672]: *На **мент** один виходять на чоло страждання із глибини журної, розбитої душі...* (105);

мішати 'заважати' [СУМ IV: 761]: *Чужий-гидкий, усім людям він **мішає*** (79); *На що бідним тим світити? Щоб багатим **мішать** жити?* (90);

стота 'істота' [СУМ IX: 740]: *Спочатку марево надхнення всю **стоту** обняло мою* (82);

навстріч 'назустріч' [СУМ V: 42]: **Навстріч** пісня соловейка в гиллях роздається (41);

назнати 'узнавати, вивідувати про існування, наявність чого-небудь' [СУМ V: 92]: *Я инчу **назнаю** і покохаю* (61);

покіль 'поки' [СУМ VII: 24]: *Співав довго соловейко, **покіль** похлинувся* (18);

поглум 'глум' [СУМ VI, 711]: *І **поглум**, жорстокість на устах* (28); *спобігти* 'знаходити кого-, що-небудь, в якомусь стані або захоплювати когось; заставати' [СУМ IX: 546]: *По балках-байраках... **спобіжить**, де річка шумить осокою* (180);

споминок 'спогад' [СУМ IX: 571]: *Хай живуть у всіх **споминки*** (2);

спородити 'народити' [СУМ IX: 575]: *Я ж тебе **спородила*** (51);

втеряти ‘втратити’ [СУМ X: 507]: *Силу предок мій втеряв* (32);
хуртеча ‘хуртовина’ [СУМ XI: 174]: *Вихри буйні та хуртеча*
гудуть-завивають (38) та ін.

Загалом живомовна палітра поетичної збірки свідчить про те, що її автор, творчо послуговуючись розмовними засобами, ретельно відтворив степові говіркові особливості тогочасного мовлення в стихії життєвих перипетій українського козацтва. Мовознавці мусять докласти ще багато зусиль для всебічного опрацювання мовних питань художньої та епістолярної спадщини Д. Яворницького, аби повноцінно висвітлити роль ученого у формуванні історії мовно-літературної норми української мови.

Література

Авчинников 1913 – Авчинников А. Г. Проф. Д. И. Эварницкий / А. Г. Авчинников. – Екатеринослав, 1913; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Сумцов 1913** – Сумцов Н. Ф. Д. И. Эварницкий / Н. Ф. Сумцов // Южный край. – 1913. – 24 ноября.

Поповський А. М. Живомовні елементи в поетичній збірці Д. І. Яворницького „Вечірні зорі”

У статті розглянуто особливості використання народнорозмовних елементів у поезії Д. І. Яворницького. Охарактеризовано його поетичну спадщину та оцінку її сучасниками. Проаналізовано своєрідні риси поетичної палітри діалектного та розмовного мовлення.

Ключові слова: тематика та провідні мотиви поезії, діалектизми, звукосполучення, словосполучення, розмовна лексика.

Поповский А. М. Разговорные элементы в поэтическом сборнике Д. И. Яворницкого „Вечірні зорі”

В статье рассмотрены особенности использования народноразговорных элементов в поэзии Д. И. Яворницкого. Охарактеризованы его поэтическое наследие и оценка его современниками. Проанализированы своеобразные черты поэтической палитры диалектной и разговорной речи.

Ключевые слова: тематика и основные мотивы поэзии, диалектизмы, звуко сочетания, словосочетания, разговорная лексика.

Popovs'kiy A. M. Colloquial elements in the poetic collection by D. I. Javornytskiy „Vechirni zori”

The article is dedicated to particularities of colloquial folk elements in Javornytskiy's poetry. His poetical heritage and contemporaries' appreciation are characterized. Lange of expressions of colloquial and dialectical speaking is analyzed in this one.

Key words: colloquial vocabulary, word-combinations, sound combinations, main motives and subject-matters of poetry, dialecticism.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2017 р.

Прийнято до друку 17.06.2017 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. М. Тищенко (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'282.2

ЛЕКСИКА ПОЕЗІЙ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА

Якова Івановича Щоголева, від природи надзвичайно талановитого й цікавого поета-романтика ХІХ століття, в українській літературі часто називають співцем Слобожанщини. Його творчість, життєвий шлях уже давно привертала увагу дослідників, проте наукових відомостей про визначного українського поета надзвичайно мало, а досліджень його мови, тим більше з погляду діалектології, взагалі не існує.

Щодо необхідності вивчення мови творів Якова Щоголева зазначено навіть у його передмові до другої збірки поезій „Слобожанщина”: „Після виходу моєї книги „Ворскло” я читав і чув зауваження щодо вживання слів, не всім зрозумілих і через те, на їхню думку, ніби придуманих. Видаючи тепер „Слобожанщину”, я, щоб уникнути заздалегідь непорозумінь, повинен сказати, що в усіх моїх віршах я не дозволив собі жодного видуманого мною слова... Моїми натхненниками, джерелами в мові були суміжні порубіжжя Полтавської та Харківської губерній” [Щоголів 2007: 7]. Мову слобожанську поет називає „чистою, нічим не зіпсованою” [Там само].

Тож мова творів Я. Щоголева – це дійсно мова Слобожанщини, яку він увібрав з народних джерел. Мета пропонованої наукової розвідки – дослідити розмовно-діалектний компонент у мові творів поета-романтика Якова Щоголева на лексичному рівні.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) з'ясувати основні аспекти дослідження творчості Якова Щоголева у ХХ – на початку ХХІ століття; 2) простежити життєвий і творчий шлях поета, окреслити його зв'язок із Слобожанщиною; 3) проаналізувати мову творів Я. Щоголева, виділити в ній розмовно-діалектні рідковживані елементи на рівні лексики; 4) зіставити виокремлені елементи з відповідниками в сучасній українській літературній мові та українських діалектах.

Яків Іванович Щоголев належить до когорти визначних особистостей в історії української культури, літератури, діяльність і творчий доробок яких неможливо обійти увагою. Його ім'я тісно пов'язане із Слобожанщиною, що добре простежується не тільки